

Benjamin, „do snažnog uzdrnavanja onog što je tradicijom poneto – i to uzdrnavanje tradicije jeste naličje sadašnje krize i obnove čovečanstva.“

Mislimo da ovaj Benjaminov stav ne bi trebalo tumačiti isključivo u pravcu sugestija o odbacivanju pitanja odgovornosti iz konteksta najšireg domena umetničkog stvaralaštva. Naprotiv, umetničko stvaralaštvo za Benjamina znači upravo otvorenu mogućnost za redefinisavanje pitanja odgovornosti umetnosti umetničkim sredstvima. Ukoliko umetnost smera na praktički angažman, ona to najbolje postiže „iznutra“, čak i po cenu da privremeno žrtvuje auru koja joj je, kao umetnost, obezbedila povesni identitet. Desakralizujući se, umetnost i dalje ostaje u odnosu odgovornosti prema svetu – odričući se pri tome ranijeg komoditeta. Time umetnost zadobija jednu novu auru koja nagoveštava kako estetsku tako i moralnu obnovu čovečanstva.

- 1 Ingmar Bergman, „Zašto pravim filmove“, u: *Švedski mag*, Ingmar Bergman, Jugoslovenske kinoteke, Beograd, decembar 1987 – maj 1988, str.46,47.
- 2 Vid.u: Lutz Heusinger, Fabrizio Mancinelli, *Alle Fresken der Sixtinischen Kapelle*, SCALA, Firenze, 1984, str.29,30.
- 3 Zdenko Novački, „Pogovor“, u: Oscar Wilde, *Slike Doriana Graya*, Mladost, Zagreb, 1987, str.228

V. A. Hronjec

KNJIŽEVNOST I ODGOVORNOST ZA ZLO

Postoji jedna jedina rečenica kojom možemo obuhvatiti celokupni naš odnos prema zlu. Ta rečenica glasi: „Ono što ne želiš da drugi čini tebi, nemoj ni ti činiti drugome.“ Našao sam je u Konfučijevoj knjizi *Središnji sklad*, mada se sećam i jedne njene varijante kod starih Jevreja. Tamo je čak imala i odgovarajući komentar: „Sve ostalo su fusnote..“

Pa ipak, od pamtliveka zemljom hodaju ljudi koji često drugim ljudima čine upravo to, što ni u kom slučaju ne bi želeli da se čini njima. Na to ih primorava atavistička ljudska priroda kojoj je unapred dato da uvek jednom rukom čini dobro a drugom zlo, često čak istovremeno. A to, što je čoveku imanentno, tome uteći ne može bez obzira u kojoj meri ga društvo od toga odvraćalo; pretnje i molbe u ovom slučaju uvek pokušavaju da pogode metu koja im neprestano izmiče. U isto vreme i to društvo se uvek ravna prema sažetku ljudskog mišljenja i ponašanja, a to znači prema nekoj od naših uzvišenih, neprikosnovanih i do neba uzdizanih ideologija ili konfesija, koje su oduvek bile konstitutivni elementi svake civilizacije. Zato se sve društvene formacije, zajedno sa svim svojim ideologijama, bez iznimke i odvajkada, ponašaju isto kao i sve ljudske jedinice ponaosob, jednako kao i priroda sama: u svakom trenutku, čak istovremeno, čine i dobro i zlo.

Ljudska priroda je dakle deo prirode same, a to znači da ljudi verovatno nisu sposobni da čine ništa što prirodno i nije. Tužno je to saznanje, ali ono je takvo samo s aspekta naših ideologija i konfesija. Ako se pak unapred odrekemo bilo kakvog nametnutog mišljenja, ili ako sva takva mišljenja propustimo kroz filter fenomenološke redukcije, brzo će se uspostaviti da se radi o faktičnom stanju stvari koje je oduvek bilo pokretačka snaga istorije. Ljudi nisu ni dobri ni zli, jer ni priroda nije ni dobra ni zla: naime, još stalno se ponaša upravo tako, kao da o ljudima nika da ništa čula nije; ko zna, da li je uopšte i primetila naše postojanje. Pred njenim licem samo smo jedno od nebrojenih životinjskih vrsta koje gamižu po ovom šaru, pa zašto bi upravo prema nama trebalo da se ponaša drukčije nego prema svima ostalima. Samo zbog toga što smo zasad jedini koji ponešto znamo o tome da jednog dana sasvim sigurno nećemo postojati?

Reč je o tome da čovek kao biološka vrsta u stvari i nema prirodnog neprijatelja koji bi ga suštinskije mogao ugroziti. Istina, priroda na tome prilježno radi, ali bez vidljivijeg uspeha. Niko se još nije pitao zbog čega je svaka nova bolest, koja ugrožava ljude na nivou cele planete, sve komplikovanija i teža za izlecenje. To priroda sada već dosta panično traži što „bolje opremljenog“ prirodnog neprijatelja za ovu ekspanzionističku životinsku vrstu koja svojim suludim i nekontrolisanim razmnožavanjem ugrožava sebe i čitavu planetu. Pošto pak priroda tog neprijatelja ne uspeva da nađe, pribegava čoveku kao neprijatelju vlastite vrste. Jednostavno rečeno,

upriliči takve situacije koje imaju za cilj smrt što većeg broja ljudi da bi životinjska vrsta homo sapiens mogla i dalje normalno da se razvija.

Nešto slično ovome se desilo i 1991. godine u bivšoj Jugoslaviji. Svi smo znali da je rat najbesmislenija opcija za kojom se uopšte može posegnuti, pa ipak svi smo vrlo prilježno radili upravo na tome da do tog rata i dođe iako su pobude za njegovo izbijanje bile potpuno iracionalne i skroz-naskroz besmislene. Neka kolektivna podsvest nas je primoravala da pokrenemo uzajmno istrebljivanje da bi nas već jednom konačno bilo manje. Da bi oni, koji to vlastitom umešnošću izbegnu, mogli lagodnije da žive. Bojim se da se o odgovornosti ovde može govoriti samo iz aspekta ideologije, ali ne iz aspekta imanencije. Bliža mi je tvrdnja da je ljudska vrsta odgovornija za vlastito nekontrolisano razmnožavanje, nego za posledice koje iz njega mogu proizići.

Možda će ove tvrdnje zazvučati pomalo disonantno u odnosu na dosadašnje tretiranje ove problematike kod nas. Zlo činjeno u toku poslednjih ratova u gotovo svim delovima bivše Jugoslavije bi trebalo osuđivati, a ne pravdati ga iracionalnim razlozima. Većina ljudi zlo činjeno drugim ljudima apriori osuđuje; malo je takvih koji ga tretiraju bez posredovanja bilo koje ideologije, a – uz neizbežno osuđivanje – i kao imanentni izraz ljudske prirode. Ako neko svet promišlja fenomenološki, što znači da se kloni svakog sociologizma (ali i psihologizma), takav čovek će progovoriti nepotkupljivim glasom vlastite ljudske suštine koja mu je unapred data. Ako je moguće interpretirati pesmu nekog pesnika na način koji uzima u obzir samo sam njen tekst i ništa više (ne obazirući se šta bi neka ideologija ili konfesija u njoj htela da vidi), onda je moguće i građanski rat u jednoj državi analizirati na sličan način. Kao neko s drugog nekog sveta, ko nije ni Bog ni egzotično inteligentno biće sa Aldebarana, moguće je sav taj šum besmislenih razloga koji preko glasila javnog informisanja pravda zlo, jednostavno staviti u zagrade i uzeti u obzir samo ono što je posle ovakvog jednog čina redukcije ostalo u oticanju naše svesti. A ostao je čist fakticitet koji govori da su mladi ljudi, koji su izašli iz Titovih komunističkih škola a koji sledstveno tome vernici nisu bili, vodili klasičan konfesionalan rat koji se nije puno razlikovao od sličnih ratova vođenih, na primer, u srednjem veku, i koji je čak bio jednako bestijalan kao svi ostali ratovi dosada. Nikakva logika u tome nije učestvovala, zdrav razum nije u tome imao nikakvog udela.

Kako se uopšte moglo desiti da u jednom olimpijskom gradu ljudi tri konfesije, koji su se boga sećali kao i lanjskog snega, koji su se između sebe ženili i udavali, kao susedi odlazili jedni drugima na kaficu i dnevno između sebe opštiti na svim mogućim nivoima, kako se dakle moglo desiti da su se ti isti ljudi jednog dana odlučili na uzajmno masovno istrebljenje? Ako u tome postoji neka logika, molim neka mi je bilo ko na bilo koji način predoči.

Pobude su, znači, bile potpuno iracionalne, pa dakle proizilazile su sa zapretanih izvora. Uzroke treba tražiti drugde, u sferama koje su ljudima unapred date, dakle imanentne, koje je moguće shvatiti samo u procesu transcendencije. Nameće se zaključak da ljudi zato što prirodnog neprijatelja nemaju neprestano moraju uništavati sami sebe. I učiniće to s velikim oduševljenjem uvek kada im to okolnosti dozvole. Radi se – darvinistički rečeno – o običnoj prirodnoj selekciji, o borbi, posle koje će ostati samo oni najsposobniji.

Ali kako u ovakav jedan misaoni postupak ugraditi odgovornost za zlo? Vrlo jednostavno. Postupak fenomenološke redukcije moguće je sprovesti samo *pro domo sua*, zbog lakšeg doseguća čistog fakticiteta. Ne istine, već faktičkog stanja stvari. Ali pošto čovek kao društveno biće jednostavno nije u stanju da izađe iz sfere ideologije, za zlo koje čini drugom čoveku mora da odgovara. Time plaća dug svojoj nedovršenoj civilizovanosti, svom atavizmu. Moramo konačno shvatiti da postoje i ljudi bez trunke savesti koji saosećenje, kao najviši izraz ljudskosti, nisu u stanju da prožive, pa dakle ne mogu ni da shvate zbog čega bi uopšte morali da odgovaraju za zla koja su počinili. Na sreću, postoje i oni drugi, koji su, izgleda, na ovom civilizacijskom stepenu razvitka u većini a koji vlastitu animalnost mogu potisnuti iako je i njima ova vrlina isto tako unapred data. Iz toga zapravo i proizilazi celokupna tragika ljudske egzistencije: da niko ne može da izbegne ono što je unapred ugrađeno u njegov biološki supstrat. Na kraju krajeva, klasična grčka tragedija nam sve vreme samo to i predočava.

Ali kako da se snađe u svemu ovome savremena književnost?

Potpuno jednako kao i njena klasična prethodnica: mora sobom da predoči sve aspekte ljudske prirode, jednako one pozitivne kao i one negativne. Zlo je konstitutivni element svake civilizacije i svakog društva, pa dakle potpuno je ravnopravan s najplemenitijim izrazima ljudskosti uopšte. Tako je to odvajkada bilo i tako će to biti i nadalje. Ništa u tom smislu neće promeniti ni naše zalaganje za stvari dobra, niti sve naše humane akcije zajedno. Književnost bi dakle trebalo da se ponaša potpuno različito od – recimo – sovjetske književnosti u vreme komunizma, kada su književnici u ime takozvanog humanizma u širokim razmerama izvrtali stvarnost (ne libeći se da proizvode takve jedne delatnosti nazivaju čak i realizmom). Ispostavilo se, naime, da je i humanizam jedna vrsta ideologije; bili smo svedoci da je bila kadra ubijati u ime ljudskosti.

Ideal književnika bi trebalo da bude delanje izvan svake ideološke i konfesionalne sfere, promišljanje sveta vlastitom nepotkupljivom glavom. Uz to, književnik bi trebalo da poseduje i dar ironije kadre da se podsmehne svim zastranjivanjima uniformisanog mišljenja. I kao što reče Mirko Kovač, parafrazirajući Berdajeva „zlo mora primati s više radosti, a dobro s više strepnje“.

(Sa slovačkog preveo autor)

Esej je bio dva puta objavljen u časopisu Os (1998, br. 9-10, 2000. br.6) u Bratislavi, u časopisu Dokořán (1998, br.7) u Pragu i (u prevodu na rumunski) u časopisu Oglinzi paralel (1999, br.2-3) u Rumuniji.